

BÜYÜKELÇİ P. A. TOLSTOY'UN AVRUPA'DA VE OSMANLI'DAKİ GÖREVLERİNE DAİR BİR İNCELEME

Emine İNANIR*

Öz

I. Petro'nun hükümdarlık döneminde değişimin en yoğun yaşandığı yıllarda, çarın seçmiş olduğu elçi P. A. Tolstoy Avrupa'yı ziyaret eder. Gezi boyunca tuttuğu günlüğünde oldukça yalın bir dille yazılan sayfalar İtalya'yı anlatan bölümlerdir. Tolstoy 1697-1699 yılları arasında başta İtalya olmak üzere ziyaret ettiği ülkelerin toplumsal ve kültürel yaşamlarına ilişkin hiçbir ayrıntıyı kaçırmamaya özen gösterir. Çalışmamızda diplomat Tolstoy'un İtalya ziyareti sırasında görevine ilişkin gözlemlerini aktardığı *Saray Görevlisi P.A. Tolstoy'un Avrupa Gezisi 1697-1699* adlı çalışması incelenmiştir. Yine adı geçen dönemde, Rusya ile Türkiye arasında gerek siyasi gerek ticari ilişkilerinin yoğunluk kazanmasıyla Çar I. Petro, Osmanlı idarecileriyle uyum sağlayacak deneyimli bir diplomat olan A. P. Tolstoy'u İstanbul'a gönderir. Elçi, 1702-1714 yılları arasında Türkiye'deki görevini başarıyla yürütür. Oldukça yoğun ilişkiler ve zorluklarla geçen bu 12 yıllık dönem hem Rus tarihçilerinin hem de yazarların ilgi odağı olmuştur. Çalışmamızda, Petr Andreyeviç Tolstoy'un Osmanlı topraklarında ve İstanbul'da geçirdiği bu süreç elçinin Devlet arşivlerinde (CGADA-RGADA) yer alan 1702-1709 yılları arasında tuttuğu kayıtlardan (her yılın kayıtları 500-700 varaktan ibaret ayrı bir kitap oluşturmaktadır) "*Gizli Maddeler*" ve *P. A. Tolstoy'un Cevapları* başlıklı belgeye, tarihçi Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *Oçerki po istorii russkoy literaturiy. XVIII-XIX vv.*, araştırmacı N. Pavlenko'nun *Vokrug Trona. Pentsi gnezda Petrova. Strasti u trona (Tahtın Çevresi. Petro Yuvası Kuşları. Tahtın Çevresinde Dönen Tutkular)* tarihsel-kurgusal eserine, Yu. Fedorov'un *Poruçayet Rossiya (Rusya Göreve Çağırıyor)* adlı tarihsel romanına dayanarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Büyükelçi P.A. Tolstoy, Rusya, Türkiye, İtalya, I. Petro elçiler, elçi raporları, tarihsel-kurgusal eser.

Giriş**

I.Petro dönemi Rusya tarihinde hareketli ve renkli bir süreç olarak yer edinir. Tarihçi N. P. Pavlov-Silvanski *Oçerki po Russkoy İstoriyi XVIII-XIX vv. (Rus Tarihi Üzerine Yazılar XVIII-XIX yy.)* adlı çalışmasında dönemi ve Çar I Petro'nun çevresini şu sözlerle anlatır:

Hollanda'dan yeni gelen kıyafetler giymiş kişiler, yabancı sözcüklerle bozulmuş bir dil, yeni inşa edilen kentin karmaşası, tersanelerde gece gündüz çalışmalar, top atışları ve havai fişekler eşliğinde gürültülü törenler, yeni yapılan gemilerin denize açılmasını ya da İsveçlilere karşı zaferi kutlamak amacıyla düzenlenen şenliklerde Alman dansları ve sanatçıları, kanlı işkenceler ve idamlar...(E.İ.) Bu tablonun ortasında - Büyük Petro'nun kahraman edasıyla yükselen boyu ve onunla birlikte birbirinden ünlü adamların cemaati, bunların arasında asilzade ve prenslerin yanı sıra karanlık geçmişe sahip birçok kişi de vardı. Güçlü karakterler ve knez ya

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, eminar@istanbul.edu.tr

** Adı geçen çalışma İstanbul Üniversitesi BAP tarafından desteklenen 5747-12984 Nolu proje kapsamında hazırlanmıştır.

da graf unvanlarının parlaklığı ile zengin süslü formaların altına, Alman tarzı tıraş edilmiş yüzlerin arkasına sığmayacak kadar kaba tavırlar (...) ve bu kişilere sade ve dostça yaklaşarak, güçlü ve taviz vermeyen iradesiyle, onlara sadece Petro hükmedebilirdi.¹

I. Petro'nun çevresinde bulunan kişiler arasında, Rus araştırmacıların (S. Knyazkov, Pavlov-Silvanski, N. Molčanov) da belirttiği gibi ilk sırada Çar'ın en çok sevdiği ve güvendiği kişi "kurnaz" Knez A. D. Menşikov yer alır. Yine Petro'nun en yakın çevresinde Knez A. Danilov, Knyaz Romodanovski, Knez Yakov Dolgoruki, Alman asıllı bilim adamı Feltzymester Brüs ile "ince zekâli ve kurnaz" Petr Andreyeviç Tolstoy da bulunmaktaydılar.

P. A. Tolstoy'un (1645-1729) inişli çıkışlı yaşam öyküsünde yaşadığı dönemin tüm çelişkilerini görmek olasıdır; siyasi kariyerinde azimli ilerlemeler ve geri dönüşler, "strelets"lerin² (askerlerin) Çara karşı isyanında yer aldığı gibi, birkaç yıl sonra yeni hükümdarın en ateşli savunucusu olmuştur. P. A. Tolstoy çok varlıklı olmayan, ancak kökleri XIV. yüzyıla dayanan soylu bir ailenin çocuğu olarak 1645 yılında doğmuştur. XVII. yüzyıl Rus soylularında bir gelenek haline gelen resmi görevine, babası Andrey Vasilyeviç Tolstoy'un yanında Ukrayna'da başlar. İlk seferlere 1665-69 yılları arasında buradan katılmıştır. Prenses Sofya'nın kurmaylarından biri olan Graf V.V. Golitsin'in desteğiyle subaylıkta büyük ilerleme kaydetmiştir. Böylece Tolstoy gençliğinde, gelişen iktidar çekişmelerinde Petro karşıtlarının cephesinde yer almıştır.

1671 yılında Tolstoy, Çariçe Natalya Kirilovna (I. Petro'nun anneannesi) sarayında memuriyete "stolnik"³ olarak başlayıp, altı yıl sonrasında Çar Fedor Alekseyeviç'in emrinde saraydaki görevine devam etmiştir. A. M. Pañçenko'ya göre Tolstoy'un aydın kişilerle yakınlaşması 70'li yıllarda saraydaki görevi sırasında olmuştur. Aynı dönemde Simeon Polotski, Karion İstomin, Silvester Medvedeyev gibi yazarlar ve A. Y. Daşkov, D. G. Çerkasski, A. İ. Liyzlov adlı tarihçiler de Saray'da çeşitli görevlerde bulunmaktaydı.⁴ Adı geçen kişilerle aynı ortamda yer alması askeri geçmişi olan Tolstoy'un siyasi görüşlerini, edebiyat zevkini, tarihe karşı yaklaşımını büyük ölçüde etkilemiştir.

Çar Fedor Alekseyeviç'in⁵ ölümünden sonra P. A. Tolstoy orduya geri dö-

¹ Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *Oçerki Po İstorii Russkoy Literaturiy XVIII-XIX vv.*, Soç, S. Petersburg, 1910, s. 6.

² *Strelets*, XVI.-XVII. yüzyıllarda Rus ordusunun daimi askerleridir. Bkz. Sergey İ. Ojegov, *Slovar Russkogo Yazıyka*, Moskva: Russkiy Yazıyk, 1982, s. 687.

³ *Stolnik*, Rusya'da XVII. yüzyıla kadar kullanılan sözcük; Sarayda görevli bir kimse, "boyar"ın bir alt derecesidir. Bkz. Sergey İ. Ojegov, *a.g.e.*, s.685.

⁴ Bkz. Aleksandr M. Pañçenko, *Russkaya Stihotvornaya Kultura XVII veka*. Leningrad: Nauka, 1973, s.116-129.

⁵ Çar Fedor Alekseyeviç (1661-1682) Çar Aleksey Mihayloviç'in oğludur. 1676 yılında tahta çıkmıştır. İktidarda olduğu dönemde 1678 yılında Rusya'da genel bir sayım, 1679 yılında ise vergi değişikliği yapılır, 1682 yılında Bahçesaray Antlaşması imzalanır. Bkz. Vladimir V. Kuskov,

ner ve bir süre İ. M. Miloslavski'nin yanında başyaver olarak hizmet etmektedir. İ. M. Miloslavski, Prenses Sofya'nın hem yakını hem siyasi fikirdaşı hem de genç Petro'dan yaşça büyük olan kız kardeşi Sofya ile ayaklanma hazırlıkları yürüten bir komutandır. Komutanının desteğiyle P. Tolstoy da "strelets"lerin⁶ ayaklanmasında önemli rol oynar.

Ancak Prenses Sofya saraydan uzaklaştırılınca P. Tolstoy bir taşra kasa-bası olan Velikiy Ustüg'a subay olarak gönderilir. Çar I. Petro ile ilk münasebetleri hükümdarın Arhangelsk'i ziyaret etmek üzere buradaki birliğe gelişiyle olmuştur. Tarihçilere göre bu "dinamik ve kıvrak zekâli" komutan Çarı etkilemeyi başarır ve 1696 yılında Petro tarafından ikinci Azak seferine katılmak üzere Moskova'ya çağrılır. Söz konusu seferde Tolstoy başarılı bir komutan olduğunu kanıtlamış olsa da Petro, asla onun Miloslavski ile yakınlığını ve ayaklanmada ön sıralarda yer almış olmasını unutamaz.

1. P. A. Tolstoy'un İtalya'daki Görevi

Çar Petro Azak seferinden sonra Türklere karşı yeni müttefikler bulmak ve Ruslara Avrupa'daki yenilikleri tanıtmak amacıyla 1697 ilkbaharında Avrupa'ya elçilik heyetleri gönderme kararı alır. 1697 yılının Ocak ayında Tolstoy 50 kişilik bir heyetle, Çar Petro tarafından denizcilik konusunda eğitim almak üzere Avrupa'ya gönderilir. Avrupa'ya giden bu seçkin gezginlere bir program verilir:

1) şema, harita ve pusula okuyup tanıma; 2) savaş gemisi olduğu gibi gezi gemisi kullanımını da öğrenmek gerekmektedir; ayrıca yelkenler, ipler, kürekler gibi gemi donanımlarını da öğrenilmeli; 3) saygı ve itibar görmek isterseniz gemi yapımını mutlaka öğrenmelisiniz; 4) eğer fırsatınız olursa denizde çatışmaya katılın, deniz komutanlarından denizde görev almaya hazır olduğunuza dair belge alın; 5) sizinle birlikte yanınızdaki iki askerin de denizcilik eğitimi almasını sağlayın ve onlarla birlikte Moskova'ya gelin.⁷

Söz konusu program gezinin Rusya açısından önemini bir kez daha ortaya çıkarır.

P. A. Tolstoy'un Avrupa gezisi konusunda araştırmacılar farklı görüşler

Literatura i Kultura Drevney Rusi Slovar'-Spavoçnik, Moskva: Visşaya Şkola, 1994, s.265.

⁶ *Strelets'lerin ayaklanması* 8.08.1689 tarihinde, gece Kremlin'deki kitalara (Prenses Sofya tarafından, Petro'yu hakimiyetten uzaklaştırmak için -E. İ.) harekete hazır olmaları emri verildi. Gün geçtikçe Petro'ya iltizam edenlerin sayısı arttı. Bunun üzerine Sofya, Petro ile konuşmak maksadıyla, Troitsk manastırına gelmek istediysen de Petro'nun talebi üzerine yarı yoldan döndü. Petro'nun emriyle, Sofya da bir manastıra kapatıldı. Petro bu suretle vaziyete hakim oldu ve hasta kardeşi İvan ile birlikte idareyi ele aldı. Fakat asıl hükümdar Petro idi..." Bkz. Akdes N. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 251-252.

⁷ Sergey Knyazkov, *İz Proşlogo Russkoy Zemli*, Moskva: Planeta, 1991, s. 67.

ortaya atmaktadır. Uzun süre onun kendi isteğiyle, reformcu Çarın yenilikleri doğrultusunda kendisini geliştirmek istediğini belirtmek için yurtdışına gittiği düşünülür. Bu durum, büyük olasılıkla Tolstoy'un 1697 yılında, Avrupa'ya yola çıktığında 52 yaşında olmasından kaynaklanır. Ancak N. P. Pavlov-Silvanski'nin de vurguladığı üzere P. Tolstoy ile diğer diplomatlar arasında büyük bir yaş farkı yoktu, heyetlerde kırk civarında olan birkaç kişi daha yer almaktaydı. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi Çar, Avrupa'ya göndereceği elçilik heyetlerini saraydaki yakın çevresinden seçmekteydi.⁸ Tolstoy, kendisinin kaleme aldığı *Puteşestviye Stol'nika P. A. Tolstogo po Yevrope 1697-1699* (Saray Görevlisi P.A. Tolstoy'un Avrupa Gezisi 1697-1699) adlı çalışmasında şöyle bir açıklama yapar:

205 yılının⁹ (yeni takvim 1697-E.İ.) 30 Ocak tarihinde Sefaret Erkânı (Posolskiy Prikaz) tarafından Petr Andreyeviç Tolstoy adına düzenlenen resmi bir belge kendisine iletilmiştir.¹⁰

Çarın kendisi de Preobrajenski Alayı Yüzbaşı Petr Mihaylov adıyla elçilik heyetine katılır ve Avrupa gezisine çıkar. Bu heyette yer alan Knez B. İ. Kurakin gezi günlüğüne şu notu düşer, "...Özel olarak görevlendirilen kişilerden iki grup oluşturuldu, biri İtalya, diğeri ise Hollanda'ya gidecekti."¹¹ Çarın bulunduğu yaklaşık 50 kişilik heyette Büyükelçi olarak F.Y. Lefort, O. A. Golovin, Belevski ve Voznitsyi yer alır, bu grup Hollanda'ya gitmek üzere yola çıkar.¹² Alman araştırmacı Fred Otten'in açıkladığı gibi P. A. Tolstoy ikinci grupta yer alır, ilk heyetten farklı olarak bu grup İtalya'ya gider. Aynı zamanda İtalya'da B. İ. Kurakin (1676-1727), Feldmareşal B. P. Şeremetev (1652-1719) ve A. M. Apraksin (1663-1731) incelemelerde bulunurlar.¹³

P. A. Tolstoy 26 Şubat 1697 tarihinde Moskova'dan yola çıkar. Yolculuk at arabalarıyla yapılır ve oldukça uzun sürer. Gezgin Smolensk kasabasına (Polonya sınırına yakın bir yer, E. İ.) geldiğinde yardımcılarının büyük bir kısmını geri gönderir, kendi atlarıyla ise Silezya'ya (Schlesien) kadar devam eder. Viyana'ya iki ay sonra varır (22 Mayıs), burada altı gün kaldıktan sonra tekrar yola çıkar ve nihayet 11 Haziran'da gezinin son noktası olarak belirlenen Venedik'e ulaşılır. Burada matematik ve denizcilik konusunda eğitim görür. Çar I. Petro'nun Avrupa'ya gönderdiği elçiler için hazırladığı programı yerine getirmek amacıyla Venedik'ten bir gemiyle denize açılır. Günlüğünde bu yolculuğu şu

⁸ Bkz. Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *a.g.e.*, s.12.

⁹ Çar I. Petro yeni takvim uygulamasını getirir. Ruslar M.S. 7208 yılında yaşarken, İ.S. 1700 yılını Avrupalılar gibi yeni törenlerle kutlamışlardır. Bkz. Nikolay N. Molčanov, *Diplomatiya Petra Pervogo*, Moskva: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1984, s.123.

¹⁰ Petr A. Tolstoy, *Puteşestviye Stol'nika P.A.Tolstogo po Yevrope (1697-1699)*, Haz. Lidiya A. Olşevskaya, Sergey N. Travnikov, Moskova: Nauka, 1992, s. 6.

¹¹ *A.e.*, s. 225.

¹² Bkz. Sergey Knyazkov, *a.g.e.*, s.50.

¹³ Fred Otten, "Petr Andreeviç Tolstoy", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Osteuropa-Institut München*, Neve Folge Band 37/1989, s. 427.

sözlerle anlatır:

10 Eylül 206 tarihinde yaptığım işle ilgili olarak eğitim almak üzere kendime Venedik'ten denize açılan bir gemide yer ayırttım. Gemide yaklaşık bir buçuk ay, belki de daha uzun bir süre de kalabilirim...¹⁴

Tolstoy Adriyatik Denizi'nde iki ay kadar gemide kaldıktan sonra, Mart 1698 yılında kıyıya çıkar ve kuzey İtalya'yı karadan dolaşır. Haziran ayında elçi tekrar deniz yoluyla Dalmaçya ve Raguza Prenslüğü'ni ziyaret ederek güneye bir yolculuk yapar. Bu bölgede yaşayan Slav halkının yaşamını inceler ve gezi günlüğüne notlar düşer. Adriyatik Denizi'nde Dubrovnik yakınlarında Tolstoy'un günlüğünde "bizim Moskovalılar" diye söz ettiği "Knez Dmitriy ve Knez Fedor Golitstin kardeşler, Knez Andrey Repnin, Knez İvan Gagın, Knez Yuriy Hilkov, Knez Boris Kurakin"¹⁵ adlı elçilerle karşılaşır. Bari'ye vardıktan sonra Tolstoy geminin kaptanından denizcilik belgesi alır ve karadan Napoli'ye gider. Daha sonra yazar yine gemiyle İtalya'nın batı kıyılarını dolaşarak Malta'ya yolculuğa çıkar. Denizde Tolstoy, Malta denizcilerinin üç Türk gemisiyle çatışmaya girme hazırlıklarına tanık olur ve bu izlenimlerini önemli bulunduğu için ayrıntılı olarak günlüğüne aktarır:

*Denizdeki çatışmaya gerektiği gibi önceden gemiyi ve silahları hazırladık, saat 12'ye kadar bekledik; söz konusu Türk gemilerini bizden yaklaşık 10 verst mesafede gördük, sonra gemiler yavaşça yanımızdan geçerek denize açıldılar.*¹⁶

Birkaç gün sonra Tolstoy'un bulunduğu gemi Malta sahillerine yaklaşır. Rus elçisi Malta Cemiyeti idarecisi tarafından kabul edilir. Tolstoy adayı gezer, burada kendisine savaş gemileri, donanma, kilise ile saraylar gösterilir. Gereken belgeleri Malta'dan da aldıktan sonra elçi Napoli'ye döner. Napoli'den antik çağlarda da kullanılan ve günlüğünde "gri taşlarla mükemmel döşenmiş" deyişle açıkladığı bir yoldan Roma'ya gider.

Elçi "Papa vilayetinin başkenti" Roma'da yaklaşık bir hafta kadar kalır ve "ölümsüz kentin" önemli tarihi yapılarını gezer. Rus ve yabancı araştırmacılara göre Tolstoy'un *Avrupa Gezisi Notları*, nesnel anlatımıyla XVII. yüzyılda Roma'yı betimleyen en iyi eserler arasında yer almaktadır.¹⁷ Floransa ve Bolonya'ya da ziyaret ettikten sonra, elçi tekrar Venedik'e döner ve burada yaklaşık iki ay kalır. 25 Ekim 1698 tarihinde Tolstoy, Sefaret Erkânının başında bulunan Knez F. A. Golovin'in yazılı emriyle vatanına dönmek üzere yola çıkar.

Araştırmalarında Tolstoy'u "titiz ve detaylı" çalışmaları olan bir devlet

¹⁴ Petr A. Tolstoy, *a.g.e.*, s.73.

¹⁵ *A.e.*, s.116.

¹⁶ *A.e.*, s.155.

¹⁷ Bkz. Petr A. Tolstoy, *a.g.e.*; Fred Otten, *a.g.m.*, s. 427.

adamı olarak tanımlayan L. A. Olşevskaya ve S. N. Travnikov, onun Venedik'ten ani ayrılışının nedenini *Avrupa Gezisi Notları*'nda açıklamadığını belirtirler. Ancak elçi Tolstoy'un şöyle bir not düştüğü de dikkat çeker: “6 Kasım tarihinde arabamı, benimle birlikte olan askerimi ve yardımcımı geride bırakarak, kendime bir at kiraladıktan sonra, tek başıma yoluma devam ettim.”¹⁸ Yazılı kaynaklara göre bu durum, aynı dönemde Rusya'da ikinci bir askeri ayaklanmanın hazırlık aşmasında olduğu duyumlardan kaynaklanır. Yine bu tarihlerde ilk olarak Hollanda, daha sonra İngiltere'de incelemelerde ve diplomatik temaslarda bulunan Çar I. Petro da görüşmelerini keserek, Rusya'ya geri döner.¹⁹ Ancak Çar Rusya'ya ulaşmadan önce isyan bastırılır ve suçlular cezalandırılır. Deneyimli ve tedbirli bir siyasetçi olan P. A. Tolstoy, 1682 isyanını da göze alarak adının bu olaylara karıştırılmasından endişelenir ve ani bir kararla Rusya'ya döner.

Uzun bir yurtdışı gezisinden sonra vatanına dönen Tolstoy devamlı Çar'ın çevresinde bulunur, ancak eski muhaliflerle geçmişteki bağlantılarından dolayı Petro'nun güvenini tam olarak kazanamadığı anlaşılır. P. A. Tolstoy 27 Ocak 1699 tarihinde Moskova'ya döndüğünde eğitim gördüğüne dair birçok belgenin yanı sıra, gezi boyunca yazdığı notları içeren günlüğü ile İtalya'dan unutulmaz izlenimlerini de beraberinde getirmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi Çar I. Petro, Yüzbaşı Petr Mihaylov adıyla, Knez A. Menşikov'un ile birlikte Hollanda'ya, *East India Company*'ye ait bir tersanede, daha sonra ise İngiltere'de Denizcilik Mühendisliği konusunda eğitim almak üzere adı geçen ülkelerde bulunur. Eğitimin yanı sıra beraberindeki elçilik heyetiyle diplomatik temaslarda bulunur, müzeleri, darphaneleri, sanayi kuruluşları da ziyaret eder.²⁰ Rusya dönüşü edindiği bilgileri ve tecrübeleri çevresindekilerle paylaşır, Avrupa'da görmüş olduğu yeniliklerden hayretini de sıkça dile getirir. Aynı şekilde, Tolstoy da İtalya'daki gözlemlerini hemen unutamaz. Dahası, Türkiye'deki on iki yıllık büyükelçilik görevi süresi sonrası da Çar'ın yakın çevresine devamlı İtalya'dan söz ettiği bilinir. P. Tolstoy'un yaşamında ilerleyen yıllarda daha da önemli bir yer tutacak İtalya'dan edindiği bilgiler, onu, Petro dönemi Rusya'sında ilk “Batılılar” kervanına katılmasını sağlamıştır. Denizcilik konusunda eğitim almak amacıyla İtalya'ya gönderilen Tolstoy, Pavlov-Silvanski'nin deyişiyle yurduna “iyi bir denizci olmasa da Rusya'da yapılmakta olan büyük değişime her yönüyle katkıda bulunacak birisi”²¹ olarak dönmüştür.

¹⁸ Petr A. Tolstoy, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁹ Bkz. Nikolay İ. Pavlenko, *Vokrug Trona. Ptentsi Gnezda Petrova. Strasti u Trona*, Miysl, Moskva, 1999, s. 30-279.

²⁰ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 29-30.

²¹ Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *a.g.e.*, s.19.

2. P. A. Tolstoy'un Osmanlı Devleti'nde ve İstanbul'daki Görevi

XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Kuzey Savaşları dolayısıyla I. Petro Türkiye ile görüş ayrılıklarını diplomatik yollardan çözmeye karar verir. Çar, Osmanlıların "ince siyasi fikirlerine" uyum sağlayacak deneyimli bir diplomat seçmek ister. Rus Çarı'nın seçmiş olduğu kişi P. A. Tolstoy bu görevi 1702-1714 yılları arasında başarıyla yürütür. Tolstoy, Osmanlı İmparatorluğu'nda geçici değil, daimi olarak büyükelçi görevinde bulunan ilk Rus diplomatıdır. Bu aydın kişinin diplomasi faaliyetlerini araştıran tarih bilimcisi N. Pavlenko *Vokrug Trona. Ptentsi gnezda Petrova. Strasti u trona* (Tahtın Çevresi. Petro'nun Yuvasındaki Kuşlar. Tahtın Çevresindeki Tutkular) adlı tarihsel monografisinde Elçi'yi şu sözlerle tanımlar:

*Osmanlı bürokratları ile yapılan toplantılarının içeriği ve biçim çerçevesi incelenirken, Tolstoy'un çok yönlü biri olduğu, gerektiğinde hamleci ve peşin fikirle davranan, gerektiğinde kibar ve sakin, aynı zamanda sert ve iradeli, azimli ve acımasız olduğu izlenimleri edinilir.*²²

Deneyimli bir diplomat olan Tolstoy'un Türkiye'de geçirdiği süre, Rusya açısından çok önemli bir döneme denk gelmiştir. 1700 yılında Rus ordusunun Narva Savaşı'nda İsveçliler tarafından yenilmesiyle I. Petro, Batı'daki müttefiklerini kaybeder. Çarın Karadeniz'deki Türk kalelerine olduğu gibi Türk donanmasına ve 1701 yılında kabul edilen yeni Bahriye kanunnamesine de ilgi duyduğu bilinmektedir.²³ Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin da tavır almasını önlemek amacıyla Çar, Osmanlılarla ilişkilerini güçlendirmeyi kararlaştırır. Bu görevi üstlenecek elçi olarak "Batılı" Erkânından Graf P. A. Tolstoy'u seçer. Komşu bir ülkedeki bu görev, Pavlenko'nun da belirttiği gibi elçinin var olan tüm düşsel ve fiziksel gücünün, diplomatik becerilerinin, kıvrak zekâsının ortaya çıkmasına neden olur.²⁴ Osmanlı Devleti'ne Rusya Büyükelçisi olarak atandığında 57 yaşında olan Tolstoy, yeterince askeri, diplomatik ve idari deneyimle donanımlıydı.

Eskiden Rusya, Türk topraklarını ve İstanbul'u, seyyah, tüccar, hacı, diplomat, asker ve esirlerin çok düzenli olmayan kayıtlarından tanırken, I. Petro'dan başlayarak Rusya Devleti, güçlü güney komşusuna karşı daha derin bir ilgi göstermeye başlamıştır.²⁵ Tolstoy'un tam yetkili elçi olarak görevlendirilmesinden önce, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, geçici elçilik heyetlerinin karşılıklı ziyaretleriyle yürütülmekteydi.

²² Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 278-279.

²³ M. R. Arunova-F. S. Oreşkova, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, çev. İ. Allahverdi, Yeditepe, İstanbul 2009, s. XXVII.

²⁴ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s.279.

²⁵ Aleksandr D. Jelyakov, "İzuçeniye Kulturuy Turtsii v Rossii i SSSR", *Türkologičeskiy Sbornik*, 1978, Moskva 1984, s. 88.

Pavlenko, Tolstoy'un 2 Nisan 1702 tarihinde İstanbul'a tam yetkili elçi olarak atandığını, 12 gün sonra ise Osmanlı topraklarına ayak bastığını açıklar. Sultan ve sadrazama iletilmek üzere kendisine verilen iyi niyet mektubunda Çar I. Petro'nun şu sözleri dikkat çekmekteydi: "Aramızdaki dostluğun ve sevginin, devletlerimiz arasındaki istikrarlı huzurun daimi olması dileklerimizle..."²⁶ Rusya'nın barışçıl amaçlarını içeren bu yazıda, ayrıca izlenecek yola, Sultan, sadrazam ve diğer Türk yetkililere yapılacak resmi ziyaretlere ilişkin buyurular da yer almaktaydı.

Rus elçisi, Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) sarayının bulunduğu Edirne'ye 29 Ağustos 1702 tarihinde gelir. Elçi, daha ilk günlerinde zaman kaybetmeden ülke, saraydakiler ve ülkenin iç ve dış politikasında etkili olan kişiler, Türk halkı ve burada yaşayan Ortodoks Hristiyanlar hakkında bilgi edinmeye başlar. Fedorov'un *Poruçæt Rossiya* (Rusya Göreve Çağırıyor) adlı tarihsel romanında olduğu gibi Pavlenko'nun *Vokrug Trona* adlı tarihsel monografisinde de Tolstoy'a bu konuda yardımcı olan kişilerden sıkça söz edilmektedir. Kudüs'te görevli olan Rum Patriği Dosifey ve onun kuzeni olan Spiliot, Rus elçisine her konuda bilgi veren kişiler arasında yer almaktaydılar.²⁷ Sefaret Erkânı Başkanı, F. A. Golovin 1705 yılında Tolstoy'a gönderdiği bir mektubunda Patrik Dosifey'den yardım alma konusunda tekrar bir öğütte bulunur: "<...Kudüs patriğiyle uyum ve sevgi içerisinde geçinmeniz beklenmektedir."²⁸

Henüz Edirne'deyken Rus Sefaret heyetine ayrılan konağa yerleşmelerinin hemen ardından, Tolstoy'un yardımcısı olan, din görevlisi Timofey, Moskova Sefaret Erkânınca kendilerine önerilen Sırp kökenli tüccar Savva Lukič Vladislavoviç'i bulur. Elçilik fermanında "bu kişinin güvenilir, bilgili ve Ruslara yardım etmeye hazır olduğuna"²⁹ dair öneriler yer almaktadır.

Büyükelçi Tolstoy'un Osmanlı Devleti'ne gelişinin daha ilk yıllarında, Saray'da Osmanlı Devleti'nin "dâhili durumunu etkileyen önemli olaylar yaşandı. 1703 yeniçeri isyanı da buna dâhildir."³⁰ Bu nedenlerden dolayı Sultan ve sadrazama yapılacak olan resmi ziyaretler gecikmeli olarak gerçekleşmiştir. Ancak Rus elçisi "*Gizli Maddeler*" den oluşan ve 16 maddeyi içeren gizli kılavuzda (talimatname) yer alan konu ve sorular üzerinde çalışmalarına devam etmekteydi. Moskova'da Elçilik Erkânı kendisinden hem ülkedeki duruma hem

²⁶ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 285.

²⁷ Rus kaynaklarına göre resmi olarak Kudüs'te görevli olan Rum Patriği Dosifey (1641-1707), görevinin büyük bir kısmını İstanbul'da geçirmektedir. 1680 yılında Boğdan Eyaleti'nin merkezi olan Yaş'ta büyük bir Ortodoks Basimevi kurmuştur. 1685-1687 yılları arasında Moskova'da açılan, yüksek eğitim veren ilk kurum olan Slav-Grek-Latin Akademisi'nin kuruluşuna katkıda bulunmak amacıyla İstanbul'dan yüksek eğitim almış iki din adamı göndermiştir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. N. Kapterev, *Harakter Otnoşeniy Rosiji k Pravoslavnomu Vostoku*. Sergiyev Posad 1914, s. 527-534; Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 282-285.

²⁸ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 282.

²⁹ Yuriy Fedorov, *Poruçæt Rossiya*, Moskva: Trast, 1992, s. 33.

³⁰ M. R. Arunova-F.S. Oreşkova, *a.g.e.*, s. XXIX.

Osmanlıların Rusya'ya karşı herhangi bir saldırı planı olup olmadığına ilişkin bilgi beklemektedir. Moskova, Rus elçisinden Padişah ve "yakın çevresindeki kişilerin"³¹ savaşa karşı yaklaşımları, iktidarın söz sahibi olup olmadığı ve devlet hazinesinin mali durumu gibi konulara da açıklık getirmesini istemektedir. Ancak, her iki ülkeyi de dönemin koşulları içerisinde değerlendirdiğimizde, Rus hükümetinin Osmanlı'nın silahlı kuvvetlerine karşı duyduğu ilgiyi anlamak olasıdır. Sefaret Erkânı Osmanlı Kara Kuvvetlerine ilişkin, süvari birliklerinin, piyade ve topçuların "Avrupalı tarzda bir eğitim alıp almadıkları" konularda Tolstoy'dan bilgi edinmesini ister. Elçi, Osmanlı Filosu konusunda ve özellikle Karadeniz kaleleri hakkında yine düzenli olarak raporlar gönderir. Buyuruda yer alan konu ve soruların büyük bir kısmı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilerine yöneliktir.

Rus elçisi, Eylül 1702 - Ocak 1703 tarihleri arasında dört ay yirmi gün sadrazamlık yapmış "50'li yaşlarında, Şeyhülislam'ın önerisi üzerine görevle getirilmiş olan ... Daltaban Mustafa Paşa'yı..."³² 10 Kasım 1702 tarihinde Saray'da ziyaret eder. Osmanlı idarecilerinin Tolstoy'u ülkesine geri gönderme ısrarlarına karşın kurnaz elçi, Kırım sorununu öne sürerek Türkiye'de kalmayı başarır.

"Edirne Vak'ası" diye adlandırılan ayaklanma, isyancıların Edirne'ye yürüyüşünden sonra tahta getirilen II. Mustafa'nın kardeşi, Sultan III. Ahmet (1703-1730), Eylül 1703'de Sarayı İstanbul'a taşıdı. Tolstoy ve Edirne'de görevli diğer ülkelerin büyükelçileri de İstanbul'a gönderildi. Bu olaydan bir iki ay önce, Moskova'ya yazdığı raporunda şu sözler yer almaktadır: "Şeyhülislam ve çocuklarının sonu, halkla askeri birliklerin ortak isyanı ile mümkün olacaktır."³³

Osmanlı Devleti için büyük çalkantılarla geçen 1703 yılı içerisinde Tolstoy düzenli olarak gönderdiği raporlar dışında, dikkatli bir gözlemcinin incelemelerine dayanan *Osmanlı Ülkesindeki Halkın Durumu* (Sostoyanie Naroda Turetskogo) başlıklı çalışmasını da Moskova'ya gönderir. Araştırmacı Pavlenko'nun da öne sürdüğü gibi adı geçen kapsamlı çalışma, adeta Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini, toplumsal düzenini, dış ve iç meselelerini anlatan kapsamlı bir ansiklopediyi anımsatır.³⁴ Kutsal İttifak ile savaşı (1684-1699) kaybeden Osmanlı, yine bu tarihlerde yeni bir dış politikanın zemini oluşturmaya çalışmaktadır. Tolstoy'un *Osmanlı Ülkesindeki Halkın Durumu* adlı çalışmasında bütün bu gelişmelere yer vermiş olması, Rusların güney komşuları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar. Bu bilgiler doğrultusunda belirlenen

³¹ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 280.

³² Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 286. Yine bu konuda bkz. M. R. Arunova-F.S. Oreškova, *a.g.e.*; eserin içinde *Belgeler*, *Gizli Maddeler* ve *P. A. Tolstoy'un Cevapları* başlıklı bölüm, s.14-15.

³³ CGADA-*Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov*, Fond 89, D. 3 (1703), Opis.40-42, 238, 423. (Belge, 1991 yılında Moskova'da adı geçen kurumun adı RGADA- *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov* (1992) olarak değiştirilmeden önce incelenmiştir).

³⁴ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s.289.

bir siyaset ise komşu olan devletler arasındaki sorunların çözümlenmesine katkıda bulunacaktır.

1704 yılında sadrazamın Rus elçisine "... *Saraydakiler kendisini bir dost olarak gördüğünden, gereken tüm ihtiyaçlarının fazlasıyla yerine getirileceğine*" dair söz vermesi üzerine, Büyükelçiliğe "içinde fiskiyesi de olan geniş bahçeli bir bina"³⁵ verilir. Dahası Petr Andreyeviç Tolstoy'un hem günlüklerinde, hem de *Osmanlı Ülkesindeki Halkın Durumu* adlı eserinde de belirttiği gibi, Kasım 1703 - Eylül 1704 tarihleri arasında 10 ay 11 gün sadrazamlık yapmış Sadrazam Hasan Paşa kendisiyle çok yakından ilgilenir, hastalandığında evine meyve sepeti ve çiçekler gönderir.³⁶ Ancak 1704 yılında Sadrazam Hasan Paşa'nın yerine Sadrazam Ahmet Paşa'nın atanmasıyla Rus elçisi farklı bir tutumla karşılaşır. Edirne'de olduğu gibi yine yeniçerilerin gözetimi altına alınır. Elçinin deyişle bu "sıkı izlenmenin" nedeni 1705 yılının bahar aylarında ortaya çıkar. İstanbul'a ulaşan söylentiye göre, Moskova'daki Osmanlı Büyükelçisi Mustafa Ağa'nın da "serbest olmayıp tutuklandığı"³⁷ anlaşılır. Ancak daha sonra bu iddianın asılsız olduğu ortaya çıkar.

Tolstoy, bu güzel kentin sahillerini, pazar yerlerini, Haliç'teki tersane ve kahvelerini dolaşır, canlı renklerin, "bahar güneşinin", "badem ağaçlarının", "defne yaprakları kokan bahçelerin" görüntülerine hayran kalsa da ülkesini özlemiştir. Sefaret Erkânı Başkanı'na "buradaki kalışım oldukça zorlaşmaya başladı"³⁸ diyerek yazdığı satırların arasında bu özlemi görmek olasıdır.

1705 yılından itibaren İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nde olaylar farklı bir yönde gelişme gösterir. Nisan ayında elçilik çalışanlarından papaz Timofey öldürülür. Yu. Fedorov *Poruçæt Rossiya* (Rusya Göreve Çağırıyor) adlı romanında, "Rus Devletine", "din kardeşlerine"³⁹ ihanet etmekle suçlanan zavallı Timofey'i zehirlenmeye zorlayan kişi Tolstoy'un olduğunu belirtilirken tarihçi Pavlenko, bu ölümün nedenini Fransız elçisinin entrikalarında aramayı yeğler. XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'da Fransız elçisinin de yer aldığı olaylar ve hareketli gelişmeler yaşanmıştır. Bu olaylar, İstanbul'un söz konusu dönemde hem Rus Büyükelçisi için hem diğer ülkelerin elçilikleri için önemli bir konumda olduğunu gösterir. Tolstoy'un 12 yıl gibi uzun bir süre İstanbul'da kalmış olması aslında uzun bir savaştan çıkan Rusya'nın, Osmanlı ile barışın sağlanmasından yana olduğuna işaret etmektedir. Ancak, İngiltere, Fransa ve Avusturya diplomatları tarafından kışkırtılan Osmanlı yönetimi, bu ülkelerin çabaları sonucunda Rusya'ya savaş açmıştır.⁴⁰

³⁵ A.g.e., 291.

³⁶ a.y.

³⁷ Nikolay İ. Pavlenko, a.g.e., s.289.

³⁸ a.y.

³⁹ Yuriy Fedorov, a.g.e., s. 68.

⁴⁰ M. R. Arunova-F. S. Oreşkova, a.g.e., s. XXVIII.

Türkiye ile Rusya'ya arasında savaşın başlamasıyla 1710 yılının sonunda Tolstoy, Yedikule Zindanı'na hapsedilir. 1709 yılında Büyükelçi'nin Moskova'ya gönderdiği raporlar kesilir. Pavlenko'nun da öne sürdüğü gibi 1710 yılına ait raporları hapse girmeden önce yok etmiş olabilir, 1711-1713 yıllarında ise hapiste olduğundan yazı yazamamıştır.⁴¹ Rus Büyükelçisi 1714 yılında ülkesi Rusya'ya geri döner ve Elçilik Erkânı'nda göreve başlar.

1725 yılında Petro'nun ölümünden sonra, P. A. Tolstoy, Knez A. D. Menşikov ile birlikte I. Yekaterina'nın⁴² tahta çıkmasını sağlar. Yekaterina'nın ölümcül hastalığa yakalanması Knez Menşikov ile P. A. Tolstoy arasındaki siyasi rekabetin sonuçlanmasını kolaylaştırır. Çariçe Yekaterina ölümünden birkaç saat önce, Tolstoy'un Solovetskiy Manastırı'na sürgün emrini imzalar. Rusya'yla sınırlı kalmayıp Avrupa ve Türkiye'ye çalışma ve öğrenme azmini taşıyan diplomat ve yazar Tolstoy 1728 yılında karanlık manastırın dört duvarı arasında son nefesini verir.

SONUÇ

Çar I. Petro'nun yenilikçi hareketinden etkilenen P. A. Tolstoy, millî duygularından kısmen arınmış olarak Avrupa görevi sırasında gördükleri karşısında kendisini dışlanmış bir ülkenin elçisi hissine kaptırmamıştır. Bir diplomatın öz-saygısıyla "uygar Batı'da" gördüklerine karşı kâh öğrenci, kâh eğitimci olarak yaklaşır. Tek amacı bilgi ve tecrübe edinmek ve onları yurduna taşımaktır.

Araştırdığımız kaynaklardan da anlaşıldığı gibi Tolstoy, Osmanlı Devleti'ne büyükelçi olarak gönderilirken I. Petro'nun hazırlayıp verdiği kılavuzda yer alan buyuru ve sorularına hem olumlu hem olumsuz gelişmeleri örnek göstererek İstanbul'daki durumu en ince ayrıntılarına kadar anlatmaya çalışır. Büyükelçinin İstanbul'da geçirdiği 12 yıllık süre içerisinde gösterdiği gayret ve çabalar, XVIII yüzyılın başlarında sadece Türkiye ile Rusya arasında değil, birçok Avrupa ülkesi açısından da barışın sağlanmasına ve ticaretin geliştirilmesi yönelik olumlu sonuçlar vermiştir.

⁴¹ Nikolay Pavlenko, *a.g.e.*, 309.

⁴² I. Yekaterina - I. Petro'nun ölümünden sonra tahta karısı Yekaterina çıkarıldı, 1725'den 1726'ya kadar hakimiyet sürdü. Bkz. Akdes N. Kurat, *a.g.e.*, s.275.

Abstract

An Analysis on the Missions of the Ambassador P. A. Tolstoy in Europe and the Ottoman Empire

In the reign of Peter the Great, when intense changes were taking place, ambassador P. A. Tolstoy, chosen by the tsar himself, visits Europe. The pages of the chronicles during his expedition, written in a fairly plain language, are the chapters telling about Italy. Tolstoy pays attention not to miss any details about the social and cultural life of the countries – Italy in the first place – he visited between 1697-1699. In this study, the work *European Journey of the Palace Attendant P. A. Tolstoy 1697-1699*, where diplomat Tolstoy conveyed his observations during his expedition in Italy was examined. In the same period, with the intensifying political and commercial relations between Russian and Turkey, tsar Peter the Great sends the experienced diplomat A. P. Tolstoy, who would be in good terms with the Ottoman administrators to Istanbul.

The ambassador chosen by the Tsar, Peter Andreyevich Tolstoy carried out his mission in Turkey successfully between 1702 and 1714. These 12 years which was full of dense relations and difficulties became a centre of interest for both Russian historians and writers. In this study, the time Peter Andreyevich Tolstoy spent in the Ottoman soil and Istanbul was discussed based on the reports of the ambassador in Russian State Archives, researcher Nikolai Pavlenko's historical-fiction *Vokrug Trona. Ptentsi gnezda Petrova. Strasti u Trona (Around Throne. Birds of Petro Nest. Passions Around the Throne)* and Y. Fedorov's novel *Poruçat Rossiya (Russia is Calling for Duty)*.

Key words: ambassador P. A. Tolstoy, Russia, Turkey, Italy, ambassadors of Peter the Great, reports of the ambassadors, historical-fiction.

KAYNAKÇA

ARUNOVA, M. R. - OREŞKOVA, F. S., *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, çev. İ. Allahverdi, Yeditepe, İstanbul, 2009.

FEDOROV, Y., *Poruçat Rossiya*, Moskva: Trast Yayınları, 1992.

JELTYAKOV, A. D., "İzuçeniye Kultury Turtsii v Rossii i SSSR", *Türkolojiçeskiy Sbornik*, Moskva. 1978.

KAPTEREV N., *Harakter Otnoşeniy Rosiyi k Pravoslavnomu Vostok v XVI-XVII stoletiyi*. Sergiyev Posad, 1914.

KNYAZKOV, S., *İz Proşlogo Russkoy Zemli*, Moskva: Planeta, 1991.

KUSKOV V. V., *Literatura i Kultura Drevney Rusi Slovar'-Spavoçnik*, Moskva: Vişşaya Şkola, 1994.

KURAT, A. N., *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

MOLÇANOV, N. N., *Diplomatiya Perta Pervogo*, Moskva: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1984.

- OJEGOV, S. İ., *Slovar Russkogo Yaziyka*, Moskva: Russkiy Yaziyk, 1982.
- OTTEN, F., "Petr Andreeviç Tolstoy", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Osteuropa-Institut München, Neve Folge Band 37/1989, s. 425-432.
- PANÇENKO, A. M., *Russkaya Stihotvornaya Kultura XVII veka*, Leningrad: Nauka, 1973.
- PAVLENKO, N. İ., *Vokrug Trona. Ptentsi Gnezda Petrova. Strasti u Trona*, Mıysl, Moskova, 1999.
- PAVLOV-SILVANSKI, N. P., *Oçerki po İstoriyi Russkoy literaturiy. XVIII-XIX vv.*, Soç, S. Petersburg, 1910.
- TOLSTOY, P. A., *Puteşestviye Stol'nika P.A.Tolstogo po Yevrope (1697-1699)*, Haz. Lidiya A. Olşevskaya, Sergey N. Travnikov, Moskva: Nauka, 1992.
- Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov*, Fond 89, D. 3 (1703), Opis. 40-42, 238, 423.